

de maatschappij

verbinden, inspireren en vernieuwen

Pak (habit à la française), anoniem, 1775-1785, Rijksmuseum

Het Materiële Erfgoed van De Maatschappij

RAPPORT ONDERZOEKSPROJECT

MICAELA CABRITA DA PALMA

Voorwoord

Als studente huidige geschiedenis (Vrije Universiteit Amsterdam) en kunstgeschiedenis (Universiteit Leiden) hou ik mij vrijwel dagelijks bezig met historische objecten en het (inter)nationale belang van erfgoed. Het enthousiasmeren van diverse doelgroepen voor de rijke historie van Nederland is hier een groot onderdeel van, het zogenoemde publieksgeschiedenis. Collecties van musea, onderwijsinstellingen maar ook van particulieren zijn hiervoor essentieel, omdat zij het verre verleden tastbaar maken.

De collectie van De Maatschappij vormt hier een belangrijk onderdeel van. Via mijn docente Inger Leemans ben ik in aanraking gekomen met het Erfgoedproject van De Maatschappij. De taakomschrijving sprak mij vanaf het eerste moment enorm aan en na het introducerende telefoongesprek met Astrid Camp was mijn enthousiasme enkel toegenomen. Een paar weken en een sollicitatiegesprek later had ik mijn tanden gezet in het grote onderzoek. Voor u ligt het resultaat van dit proces.

Dit rapport is bedoeld voor iedereen die interesse heeft en/of nieuwsgierig is naar het materiële erfgoed van De Maatschappij. Ik heb, met behulp van de Erfgoedcommissie, zoveel mogelijk geprobeerd mijn wetenschappelijk jargon te verruilen voor een toegankelijke en fijn leesbare schrijfstijl. Op deze manier hoop ik een grote groep mensen te enthousiasmeren waardoor de collectie in de spotlight komt te staan die het verdient.

Hiervoor gaat mijn dank uit naar de leden van de Erfgoedcommissie Joloma Bakker, Margaret Dalman, Annick van der Lof en Willem Peek met Astrid Camp aan het hoofd. Het geduld dat zij telkens weer op konden brengen als ik enthousiast over een vondst begon te ratelen of bij het nakijken van de eerste versies van dit rapport zal mij bijblijven. Tevens hebben zij vanaf de eerste dag hun vertrouwen in mij en mijn werk getoond, iets dat mij enorm ondersteund heeft.

Bovendien wil ik mijn docente Inger Leemans bedanken. In de eerste plaats omdat zij mij op dit project gewezen heeft. Daarnaast heeft zij mij tijdens het proces begeleid door tijd voor overleggen vrij te maken. Zodra ik een vraag had, kon ik snel op een antwoord rekenen, maar ze heeft mij ook de ruimte gegeven om zelfstandig aan het werk te gaan. Samen met de Erfgoedcommissie heeft ze ervoor gezorgd dat ik dit project succesvol kan afsluiten.

Ik wens u veel leesplezier toe.

Micaela Cabrita da Palma

Haarlem, 11 mei 2019

Samenvatting

De Maatschappij heeft al anderhalve eeuw een grote collectie antiek in haar bezit. Over meerdere locaties, zoals het Rijksmuseum, het Stedelijk Museum en het Landelijk Bureau is het grootste deel van de verzameling verspreid. Lange tijd is er niet naar deze objecten omgekeken, totdat het besluit werd genomen door de Erfgoedcommissie dat dit niet langer kan: het materiële erfgoed van De Maatschappij moet maar eens onder de loep worden genomen.

Het doel van dit onderzoek is om te achterhalen hoe de objecten in het bezit zijn gekomen van De Maatschappij. Daarnaast wordt er gekeken naar de reden(en) van het verzamelen van deze objecten. Hiervoor zijn de volgende kernvragen gesteld: Waar komen deze objecten vandaan? Hoe zijn ze in het bezit gekomen van De Maatschappij en waarom?

Om deze vragen te kunnen beantwoorden, zijn bij aanvang de objectlijst van het Rijksmuseum en de taxatielijsten van het Stedelijk Museum en het Landelijk Bureau geraadpleegd. Daarnaast zijn voor het vooronderzoek de jubileumuitgaven van De Maatschappij gebruikt. Laatstgenoemde geven op beknopte wijze de geschiedenis met de bijbehorende ontwikkelingen weer. Hieruit blijkt dat De Maatschappij in 1872 met het initiatief kwam om het Museum van Kunstnijverheid op te richten.

Het bestuderen van primair bronnenmateriaal was de volgende stap. Objectlijsten, catalogi en aankooplijsten van het museum zijn hier voorbeelden van. Tevens bieden de jaarverslagen die onafgebroken werden gepubliceerd in het Tijdschrift ter bevordering van Nijverheid veel informatie als het gaat om aankopen en schenkingen. Hiermee kunnen de objecten getraceerd worden.

Uit het onderzoek is gebleken dat de leden van De Maatschappij een enorme bijdrage leverden als het ging om de verzameling van objecten. Zij onderhielden nauwe banden met invloedrijke mensen en bedrijven die aan de meest bijzondere objecten konden komen. Naast de leden, hebben het bestuur en de conservatoren van dit museum bijgedragen aan de verzameling. De objecten zijn gekocht of aan het museum geschonken. De aanschaffingen konden grotendeels plaatsvinden door de geldbedragen die het Museum regelmatig ontving.

Toch blijft van een deel van de collectie de herkomst onbekend omdat gegevens ontbreken. Door zeer beknopte omschrijvingen is het niet altijd mogelijk geweest om objecten met zekerheid hieraan te kunnen linken. Van deze objecten kan dus niet vastgesteld worden op welke wijze ze in het bezit van De Maatschappij zijn gekomen, al staat het wel vast dat ze in het Museum van Kunstnijverheid tentoongesteld zijn geweest.

Aanleiding voor dit onderzoek is het in kaart brengen van het materiële erfgoed van De Maatschappij. Het resultaat is een Excel bestand met achttien kolommen aan informatie per object en naar behoefte in te delen in selecties. Onderdelen als 'jaar van vervaardiging', 'herkomst' en 'jaar van verkrijgen' komen samen met (waar mogelijk) de foto's van de objecten aan bod. Voor het overzicht is dit prettig, maar erg toegankelijk is het bestand niet.

Het maken van een (online) catalogus lijkt nu een logische stap en tevens een wens van de Erfgoedcommissie. Zo komt langzaam maar zeker het volgende jubileumjaar van De Maatschappij in zicht met haar 250-jarig bestaan in 2027. Met de totstandkoming hiervan komen de leden en geïnteresseerden oog in oog te staan met de bijzondere en onderbelichte geschiedenis van De Maatschappij.

Inhoudsopgave

Samenvatting	3
Inhoudsopgave	4
Inleiding	5
Kernvragen	5
Betrokken partijen	5
Hoofdstuk 1: Het onderzoek	7
1.1: Dataverzameling	7
1.2: Onderzoeksproces	8
1.3: Data-analyse	9
Hoofdstuk 2: Het Museum van Kunstnijverheid	10
2.1: De collectie	11
2.2: Huisvesting	14
2.3: Teloorgang	16
Conclusie	20
Bijlagen	21
Figurenlijst	21
Overzicht van geraadpleegde werken	22
Literatuur	22
Bronnen	22
Websites	23
Noten	24

Inleiding

Sinds september 2018 is het onderzoeksproject ‘Het Materiële Erfgoed van De Maatschappij’ gestart op initiatief van de Erfgoedcommissie met steun van het Landelijk Bestuur. Aan het hoofd van de Erfgoedcommissie zit voormalig bestuurslid Astrid Camp, gesteund door de commissieleden Joloma Bakker, Margaret Dalman, Annick van der Lof en Willem Peek. Zij hebben hun aandacht gericht op het in kaart brengen van de erfgoedcollectie van De Maatschappij. Hierbij staat het materiële erfgoed, en dus de tastbare objecten, centraal.

Deze collectie is in de loop van de afgelopen eeuw uitgebreid, veranderd en deels weer verkocht tot de verzameling van vandaag. In de tussentijd is de collectie verspreid over meerdere musea in Nederland en in sommige gevallen ook over de grens, middels bruiklenen. In deze instellingen zijn bepaalde objecten nog steeds van belang en maken onderdeel uit van de vaste of tijdelijke tentoonstellingen in de desbetreffende musea.

Wegens de mogelijke relevantie en betekenis van de collectie voelt De Maatschappij zich verplicht om een onderzoek in te stellen, voor nu, maar vooral voor de toekomst. De vorige generaties hebben duidelijk waarde gehecht aan de objecten en hebben moeite gedaan om deze te bewaren en door te geven aan de volgende generatie. Waar in het verleden veel onderzoek is gedaan naar het ontstaan van De Maatschappij, zijn de motieven voor het conserveren van de objecten onbekend. Een dergelijk onderzoek heeft in de bestaansgeschiedenis van De Maatschappij nog niet eerder plaatsgevonden.

Kernvragen

Waar komen deze objecten vandaan? Hoe zijn ze in het bezit gekomen van De Maatschappij en waarom? Dit zijn vragen die centraal staan in het onderzoeksproject en alle behoeven dezelfde hoeveelheid aandacht.

Deze vragen richten zich voornamelijk op de geschiedenis van de objecten, die bijdraagt aan de historische waarde van een voorwerp. Een simpele vaas kan vanuit (kunst-)historisch perspectief waardevol zijn, omdat het vervaardigd is door een gerenommeerde kunstenaar. Maar als de vervaardiger niet bekend is, dan kan dezelfde vaas nog een grote historische waarde hebben omdat het een eigenaar met aanzien gehad heeft. Pas na grondig onderzoek is het mogelijk om het verleden en daarmee de historische waarde van de collectie vast te stellen.

Betrokken partijen

De collectie van De Maatschappij is in delen opgeslagen bij verschillende instellingen, waaronder musea. Om de grootte van het onderzoek beheersbaar te kunnen houden, is er voor gekozen om (voorlopig) de aandacht te richten op de twee musea waar de meeste voorwerpen geconserveerd worden. Dit betekent dat niet de complete collectie aan een grondig onderzoek onderworpen wordt, echter wel een substantieel deel.

Het eerste museum waar contact mee onderhouden is gedurende dit project, is het **Stedelijk Museum Amsterdam**, het museum voor moderne en hedendaagse kunst. In dit museum liggen 66 objecten die in het bezit zijn van De Maatschappij, waarvan een groot deel bestaat uit glas- en aardewerk. Voor zover bekend zijn in 2011 de objecten voor het laatst op waarde bepaald, die gezamenlijk op een waarde van € 393.300 werden geschat.

Verder is de conservator van het **Rijksmuseum** te Amsterdam betrokken bij dit project. Op deze locatie worden maar liefst 286 objecten van De Maatschappij bewaard. De diversiteit van deze voorwerpen is enorm: van kleine lapjes stof uit de 4^e eeuw tot een notenhouten spiegel uit de 18^e eeuw. Slechts een paar voorwerpen zijn getaxeerd toen deze in tweede bruikleen werden afgestaan aan andere musea in Nederland. Er bestaat dus geen complete lijst waarin de waarde van dit deel van de collectie weergegeven wordt.

Daarnaast is met dit onderzoek gekeken naar de objecten die op het moment nog op het **Landelijk Bureau** van De Maatschappij te Rijswijk opgeslagen zijn. Het gaat hier om een collectie van 57 objecten en een bibliotheek met een paar honderd boeken. Naast het onderzoek naar het verleden van deze voorwerpen, is het op deze locatie vooral belangrijk om een advies te formuleren voor het onderhoud. Waar in musea klimaatcontroles en speciale verlichting worden ingezet voor het behoud van de objecten, is dit op het Landelijk Bureau niet van toepassing. Tevens heeft in 2007 voor het laatst een taxatie plaatsgevonden waar de waarde van dit deel van de collectie op € 104.300 geschat werd.

Voor het onderzoek naar de historische achtergrond is onder andere gebruik gemaakt van archiefmateriaal. De documenten die in de loop van het bestaan van De Maatschappij geproduceerd zijn, liggen in het **Noord-Hollands Archief** te Haarlem. Hier beslaat het archief van De Maatschappij maar liefst 85 meter aan planken. De informatie uit dit archief wordt gecombineerd met gegevens uit de bibliotheek op het Landelijk Bureau.

Gedurende het project zijn de resultaten van het onderzoek gecontroleerd en beoordeeld door mentor en begeleider prof. dr. Inger Leemans, op de **Vrije Universiteit Amsterdam**. De historie van kunst en cultuur is één van haar vakgebieden. Zij zal de juistheid op wetenschappelijk gebied van het onderzoek waarborgen.

Hoofdstuk 1: Het onderzoek

Om te kunnen achterhalen waar de objecten van De Maatschappij vandaan komen, is gebruik gemaakt van een grote variatie aan onderzoeksmateriaal. Hieronder vallen literatuur, bronnen, objectlijsten en de objecten zelf. Deze bieden ieder een stukje van de puzzel en vormen samen een geheel. Dit betekent wel dat een grote hoeveelheid aan onderzoeksmateriaal aan bod is gekomen. Op deze manier kan het onderzoek als een kwantitatief onderzoek beschouwd worden.

Dit is echter niet het geval, ondanks de omvang van het onderzoek. Doordat slechts een klein percentage van de onderzoeksresultaten daadwerkelijk bruikbaar zijn voor het achterhalen van de herkomst, valt dit onder kwalitatief onderzoek. Bij kwantitatief onderzoek denkt men ook aan cijferlijsten en statistieken met ontzettend veel data en daar is bij dit project geen sprake van.

1.1 Dataverzameling

Zoals aangegeven is voor dit onderzoek gebruik gemaakt van vooraf geproduceerde objectlijsten. Deze lijsten, afkomstig van het Rijksmuseum, het Stedelijk Museum en het Landelijk Bureau, zijn eigenhandig samengevoegd. Een Excelbestand met maar liefst achttien kolommen per object is het resultaat die als basis dient voor het verdere onderzoek. De eerder genoemde lijsten bieden namelijk bij lange na niet genoeg informatie om alle achttien kolommen op te kunnen vullen.

Daarnaast is voor dit onderzoek literatuur geraadpleegd. Deze literatuur bestaat hoofdzakelijk uit de jubileum uitgave van De Maatschappij *Van Oeconomische Tak tot Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel* uit 1952 en het artikel 'Het Museum van Kunstnijverheid in Haarlem'. Beide zijn van groot belang geweest voor het vooronderzoek wegens het samenvattende karakter van de literatuur. In relatief weinig woorden wordt een helder overzicht met een duidelijke structuur weergegeven.

Overigens is het belangrijk om te melden dat op basis van bepaalde criteria het materiaal geselecteerd is. Zo is vooraf de index van de archieven van De Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel geraadpleegd. Op basis van de titels en bijschriften zijn archiefstukken geselecteerd die mogelijk relevante informatie bevatten over de oorsprong van de collectie.

Dit soort bronnen- of archiefmateriaal varieert ontzettend. Hieronder worden registers, tijdschriftartikelen, notulen, catalogi en (jaar)verslagen verstaan. In het geval van de registers is er specifiek gebruik gemaakt van de 'Registers van aangekochte, geschenken of in bruikleen ontvangen voorwerpen', gelegen in het Noord-Hollands Archief. Deze geven middels tabellen informatie over de objecten en de verkrijging ervan, al is het op zeer beknopte wijze.

Hierom zijn voor meer specifieke gegevens de notulen, (jaar)verslagen, tijdschriftartikelen en catalogi geraadpleegd die over het algemeen verhalend geschreven zijn. Vooral de laatste drie categorieën bieden veel informatie omdat deze voor een groter publiek geschreven zijn, vandaar dat de stukken toegankelijk moesten zijn. Het gevaar bestaat wel dat bij dit soort bronnen details, zoals datums en namen, weggelaten zijn omdat deze niet interessant genoeg zijn voor de lezers. Juist deze data is wel in de registers opgenomen, waardoor de beide type bronnen elkaar goed aanvullen.

Door de diversiteit aan literatuur en bronnen en daarmee de diversiteit aan auteurs en schrijfstijlen, is het noodzakelijk om elk stuk op andere wijze te analyseren. Vooral bij de grote lappen tekst is het van belang om je te richten op de hoofdzaken en niet jezelf te verliezen in de details. Zo is de inhoud van notulen heel erg afhankelijk van de agendapunten op het moment van schrijven en deze zijn lang niet

altijd even nuttig voor het onderzoek. De kunst is om deze notulen dan aan de kant te schuiven, ondanks de mogelijke andere interessante (maar voor dit onderzoek niet nuttige) informatie.

Notulen zijn echter wel goed doorzoekbaar door de vaste indeling die gehanteerd wordt met vermelding van de agenda en het gebruik van tussenkopjes per agendapunt. Dit geldt ook voor catalogi die bij elke uitgave hetzelfde soort format aanhouden, in tegenstelling tot tijdschriftartikelen en (jaar)verslagen. In het geval van tijdschriftartikelen is het erg afhankelijk van de soort auteur en het onderwerp die per uitgave enorm kunnen variëren. Ook bij (jaar)verslagen is dit het geval. Deze blijken uit ervaring vaak te wisselen van indeling en wijze van schrijven.

Daarnaast is gedurende het onderzoek sprake geweest van een afbakening van een periode. Hierbij is 1777, het jaar van de oprichting van De Maatschappij als beginpunt gekozen. Het jaar 2011 is als eindmarkering gebruikt, aangezien in dit jaar de laatste taxatie van een deel van de collectie heeft plaatsgevonden.

1.2 Onderzoeksproces

Het vooronderzoek gebeurde voornamelijk op basis van literatuur, waar de jubileumuitgaven van De Maatschappij een belangrijke rol speelden. Zij boden de mogelijkheid om meer inzicht te bieden in de (bestaans-)geschiedenis van De Maatschappij (1777 tot heden), maar ook in de belangrijke ontwikkelingen van die tijd. Hier werd ook duidelijk hoe prominent de rol van De Maatschappij in de achttiende en negentiende eeuw was en hoeveel zij bereikt heeft.

Een aantal van deze prestaties werden op de website genoemd, maar de (voor dit onderzoek) belangrijkste prestatie bleef achterwege. Zo kwam in de eerste weken van het onderzoekstraject het bestaan van meerdere eigen musea aan het licht, iets dat bij De Maatschappij van vandaag de dag onbekend was. Het werd dan ook snel duidelijk dat deze musea een belangrijke rol hebben gespeeld in de opbouw van de huidige collectie.

Door deze verrassende ontdekking, moesten de exclusiecriteria verder aangescherpt worden. Dit betekent dat de onderzoeksperiode aanzienlijk ingekort kon worden. Waar 1777 het beginpunt was kan nu gekeken worden naar 1872, omdat toen het idee van het Museum van Kunstnijverheid ontstond. De bronnen van voor deze tijd konden dus nagenoeg buiten beschouwing gelaten worden voor dit onderzoek, de zogenaamde exclusie. Daarnaast is de focus* vooral gelegd op het onderzoeksmateriaal tot 1934, het jaar waarin hetzelfde Museum opgeheven werd.

Na het vooronderzoek aan de hand van literatuur, werd het onderzoek voortgezet in het Noord-Hollands Archief te Haarlem. Aan de lijst van te onderzoeken archiefstukken in het archief van De Maatschappij, kon een nieuwe lijst toegevoegd worden: het archief van het Museum van Kunstnijverheid. Dit archief, bestaande uit 115 archiefstukken van variërende grootte, geeft de dagelijkse taken en beslissingen binnen het museum weer.

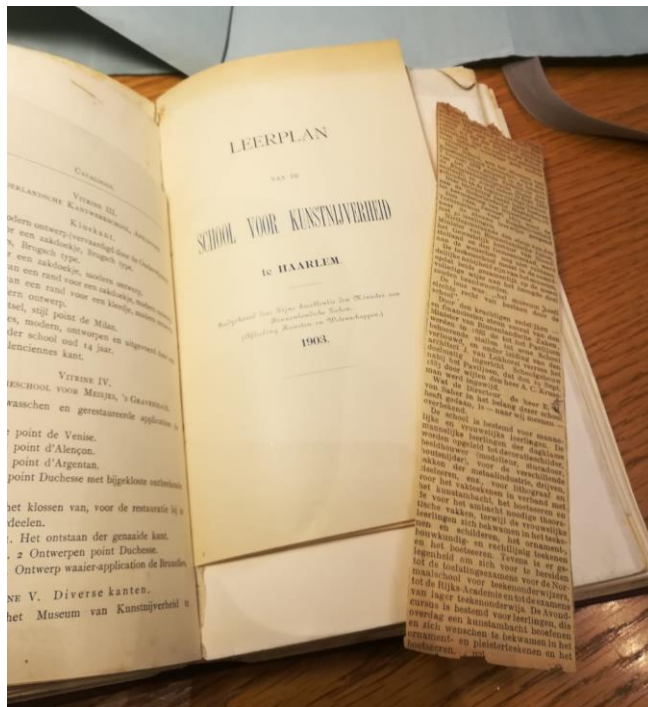
De stukken van het interne bestuur van zowel De Maatschappij als het Museum van Kunstnijverheid zijn niet altijd even goed geordend (figuur 1), waardoor vrijwel iedere bladzijde van de geraadpleegde archiefstukken doorgenomen moest worden. De bruikbare informatie werd overgenomen en geordend, zodat deze makkelijk teruggevonden kon worden.

---

* Het woord 'focus' is hier bewust gekozen, omdat ook de bronnen na 1934 nog veel informatie bevatten als het gaat om de ontwikkelingen die relevant zijn voor de collectie.

Dit was ook van toepassing bij het bibliotheek-onderzoek op het Landelijk Bureau te Rijswijk waar vrijwel de gehele collectie van het Tijdschrift opgeslagen ligt.

Figuur 1: Voorbeeld van een archiefstuk in het Noord-Hollands Archief. Hier is goed zichtbaar dat diverse soorten documenten gezamenlijk ingebonden zijn.

1.3 Data-analyse

De grote hoeveelheid data maakte het soms lastig om het overzicht te houden door het opnemen van ontzettend veel details. Het draagt echter wel bij aan de validatie van dit onderzoek, omdat gebruik is gemaakt van veel diverse bronnen met verschillende standpunten. Toch was een grondige filtering van de data noodzakelijk.

Vooraf twee soorten bronnen zijn in dit proces met elkaar vergeleken: 'Registers van aangekochte, geschonken of in bruikleen ontvangen voorwerpen, 1887-1917' in het Noord-Hollands Archief en het 'Tijdschrift ter bevordering van Nijverheid [later Tijdschrift der Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel]' te Rijswijk. Waar laatstgenoemde veel informatie gaf over de het proces van verkrijgen van nieuwe objecten, vulden de registers het met nuttige details (zoals datum, naam van schenker en soort object) aan.

Uiteindelijk was het de kunst om deze gefilterde data naast de lijst van de objecten te leggen om te kijken of er overeenkomsten waren. Aangezien de conservatoren van het Museum van Kunstnijverheid geen gebruik maakten van foto's in hun registers, moesten beschrijvingen van objecten voldoen. In veel gevallen waren deze gedetailleerd en kon met zekerheid vastgesteld worden dat het om hetzelfde object ging. Helaas kwamen beschrijvingen als 'een tinnen bord' ook voor, waardoor het niet duidelijk werd om welk specifiek tinnen bord het ging. Deze zijn dan ook buiten beschouwing gelaten bij de eindresultaten van het onderzoek.

Hoofdstuk 2: Het Museum van Kunstnijverheid

Dat De Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel (NMNH) sinds haar bestaan van vele markten thuis was, blijkt uit de diverse taken die uitgevoerd werden. Het organiseren van congressen, tentoonstellingen, prijsvragen en het maandelijks uitbrengen van een tijdschrift genoemd 'Tijdschrift ter bevordering van Nijverheid' zijn hier enkele voorbeelden van. In de tweede helft van de negentiende eeuw werd het oprichten van musea ook onderdeel van het veelzijdige takenpakket van de NMNH. In 1877 resulteerde dat in de opening van het Museum van Kunstnijverheid.¹

Het Koloniaal Museum, dat in 1871 zijn deuren voor het publiek opende, was hier de eerste van.² Begonnen op een zolderkamer, groeide de koloniale collectie snel uit tot één van omvang. Binnen een paar jaar was de verplaatsing naar een grotere ruimte noodzakelijk met huisvesting in het Paviljoen Welgelegen (figuur 8) als gevolg. In 1923 verhuisde het volledige museum naar Amsterdam, naar het gebouw van het huidige Tropenmuseum die speciaal voor deze collectie gebouwd was. Vandaag de dag maakt het Tropenmuseum nog steeds gebruik van de verzameling die ooit door de NMNH bij elkaar gebracht is.³

Het idee voor het oprichten van dit museum was in 1872 ontstaan tijdens de 95^e algemene vergadering te Sneek en was een logische reactie op de ontwikkelingen van die tijd.⁴ De toenemende industrialisatie in combinatie met de groeiende middenklasse, kenmerkend voor de negentiende eeuw, hadden als gevolg dat men noch de tijd noch het geld besteedde aan esthetische producten. De voortbrengselen van de industrieën moesten snel, goedkoop en makkelijk te fabriceren zijn. Deze visie had als gevolg dat de kunstnijverheid verloren dreigde te gaan, iets dat volgens de NMNH onaanvaardbaar was.

Het Museum van Kunstnijverheid omschreef zijn doel dan ook als 'het aanschouwelijk maken van de toepassing der beeldende kunst op nijverheidsgebied en van de beginselen, die den mensch bij de versiering der voortbrengselen zijner nijverheid hebben geleid'.⁵ In het Museum zou dus een overzicht gegeven worden van de ontwikkelingen door de eeuwen heen op het gebied van kunstnijverheid. De resultaten van deze ontwikkelingen, oftewel de objecten, dienden dan als inspiratie voor de (fabrieks) nijverheid van de negentiende eeuw met de verwachting dat de kunstnijverheid hersteld zou worden.⁶

Daarnaast paste het idee van het oprichten van een museum bij de trends van die periode. Sinds de tweede helft van de achttiende eeuw ontstonden in Europa meerdere musea: British Museum Londen in 1753, het Teylers Museum te Haarlem in 1784 en het Louvre te Parijs in 1793. Deze musea hadden als doel om het volk te onderwijzen.⁷ Vooral in de negentiende eeuw werd dit verlangen sterker, doordat de middenklasse bleef groeien. Deze arbeiders waren vaak slecht of niet onderwezen en musea en hun objecten zouden hier verandering in brengen.

Hiervoor werd veelvuldig gebruik gemaakt van de zeer populaire stijlkamer (Figuur 2). Deze kamers werden ingericht zoals een woning in een specifieke periode eruit gezien zou hebben. 'Een museum stijlkamer is een in een museum aanwezig vertrek dat op een zo verantwoord mogelijke wijze in een bepaalde historische stijl werd ingericht'. Zo kon bijvoorbeeld een huiskamer van de jaren 1820 nageemaakt worden door zoveel mogelijk meubels en accessoires van die tijd in één ruimte te plaatsen.⁸

Ondanks dit mooie doel was de werkelijkheid anders. Voor musea moest vaak een entreeprijs betaald worden, die velen niet op konden brengen. Daarnaast heerste in die periode de overtuiging dat men van de objecten zelf kon leren. Dit hield in dat bij objecten geen of nauwelijks uitleg werd gegeven,

Figuur 2: 'Groep antiek gekleede poppen, voorstellende Friesche kindermeid, bakerkind en drie kinderen van verschillende leeftijd.' (Foto: stijlkamer in het Museum van Kunstnijverheid ca. 1890-1910. NHA toegangsnr. 3231, inv.nr. 45).

met het idee dat deze voor zichzelf spraken. In combinatie met overvolle vitrines bleken de musea weinig toegankelijk voor de uiteindelijke doelgroep. Het waren vooral studenten en experts die de musea bezochten voor het opdoen van kennis en voor hun onderzoek.⁹

2.1 De collectie

Het Museum van Kunstnijverheid wilde echter zijn doel dienen en hiervoor was het van groot belang om een collectie samen te stellen die de diverse vormen van kunstnijverheid zou representeren. Hiervoor had de Raad, speciaal opgezet voor het beheer van het Museum, maar weinig middelen en was het vooral afhankelijk van giften. Deze waren, met name in het begin, afkomstig van de eigen (bestuurs-)leden van de NMNH en haar departementen. Toenmalige voorzitter Dr. A. Vrolik beet het spits af door een gift in 1874 bestaande uit een verzameling gipsafgietsels.¹⁰ Dit markeerde het begin van wat zou uitgroeien tot een omvangrijke collectie.

Aangezien de kunstnijverheid in ontzettend veel verschillende vormen terug te vinden was, moesten de objecten ook enorm variëren. Zo was er aandacht voor kant- en textielnijverheid en werd door middel van gipsafgietsels de architectuurkunst en de beeldhouwkunst vertegenwoordigd. Daarnaast werd het smeedwerk ook als zeer belangrijk geacht, waarbij uiteenlopende materialen (denk aan ijzer, tin, koper, zilver) en stijlen belichaamd werden (Figuur 3). Tevens kon het aarde- en glaswerk niet uitblijven en ook hiervan werden objecten aangekocht of ontvangen. Deze kwamen dan terecht in de bijbehorende ruimtes die op type nijverheid ingedeeld waren.¹¹

Figuur 3: Mes met zilveren heft, Friesland ca. 1400-1950, 30,4 cm (BK-BR-326, [datering van] Rijksmuseum).

Naarmate het Museum meer naamsbekendheid kreeg, door onder andere de betrokkenheid van de toenmalige Minister van Buitenlandse Zaken W. F. Rochussen (Figuur 4), groeide de collectie aanzienlijk. Daarnaast onderhield het Museum van Kunstnijverheid goede contacten met andere musea binnen en buiten Nederland, waaronder het South-Kensington museum te Londen (het huidige Victoria and Albert Museum) dat ook als voorbeeld had gediend voor de inrichting.¹² Dit leverde de nodige uitwisselingen van objecten op, waarbij sommige bruiklenen omgezet werden naar een definitief eigendomsrecht.

Figuur 4: Vleugelglas op platte voet, Murano Venetië ca. 1550-1650, 15,5 x 18,3 cm (BK-BR-285, Rijksmuseum). In 1882 verkregen door medewerking van Z. Exc. den Minister van Buitenlandse Zaken.

Naast musea maakte het Museum van Kunstnijverheid dankbaar gebruik van de Internationale en Wereld Tentoonstellingen die in de negentiende eeuw razend populair waren geworden in Europa. Hier werden exotische artefacten tentoongesteld, maar ook kunstenaars en fabrikanten kwamen erop af om hun mooiste creaties te demonstreren. Raadsleden van het Museum legden hier waardevolle netwerken aan met voornamelijk de fabrikanten die met hun producten in de prijzen waren gevallen op de Tentoonstellingen.¹³ Het Museum van Kunstnijverheid kon hierdoor regelmatig bijzondere objecten van hoge kwaliteit in ontvangst nemen (Figuur 5).

Verder was een groot deel van de collectie afkomstig uit de Nederlandse koloniën of de landen waar Nederland goede banden mee onderhield. Hierbij ging het niet zozeer om de afkomst van de objecten, in tegenstelling tot het Koloniaal Museum, maar om de techniek van vervaardiging (Figuur 6). Veel van deze objecten waren privébezit van leden die connecties hadden in de koloniën of daar zelf verbleven hadden. Deze werden dan (in bruikleen) geschonken aan het Museum van Kunstnijverheid. De soorten objecten liepen hierdoor ontzettend uiteen. Zo kwamen zeer bijzondere en zeldzame objecten in het bezit van het Museum, maar ook stukken die voor de gever waarschijnlijk van weinig waarde waren (Figuur 7).

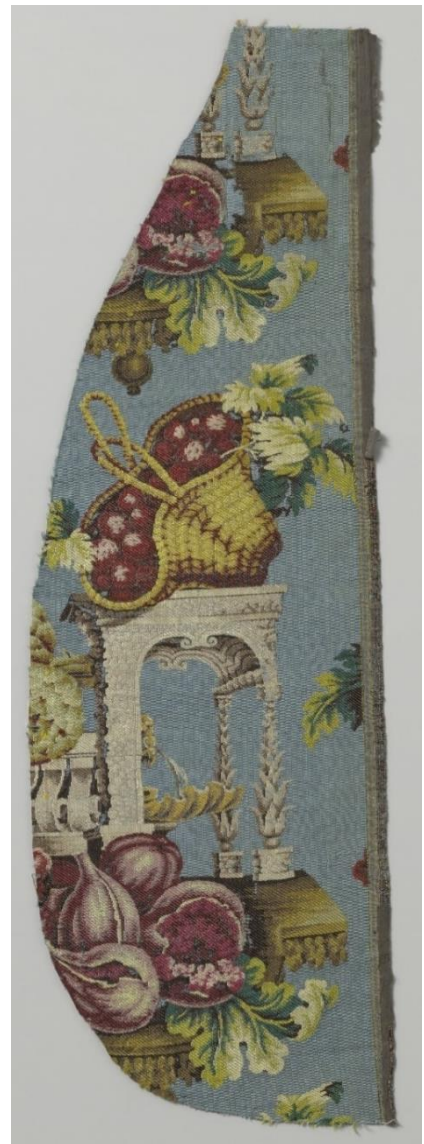

Figuur 5: Bord. Engeland ca. 1850-1875, 2,6 x 21 cm (BK-BR-322, Rijksmuseum).

Figuur 6: Ronde doos met goudlak, Japan ca. 1775-1800 (AK-BR-367, Rijksmuseum).

Figuur 7: Fragment zijdeweefsel, Engeland 1735, 62,5 x 20 cm (BK-BR-406-A, Rijksmuseum). Dit stuk is duidelijk het restant geweest nadat de stof gebruikt is voor het maken van een kledingstuk aan de hand van een patroon.

2.2 Huisvesting

Met toestemming van de provincie Noord-Holland mocht het Museum van Kunstnijverheid zich huisvesten in het prachtige Paviljoen Welgelegen te Haarlem (Figuur 8). In dit paleis, gebouwd in opdracht van het rijke Amsterdamse koopmannen- en bankiersgeslacht Hope in 1788, was in 1838 'eene kunstgallerij der werken van levende Nederlandsche meesters' ondergebracht. Deze kunstgalerij stond ook wel bekend als De Rijks Verzameling en was door Koning Willem I geïnitieerd.¹⁴

Daarnaast verleende het Paviljoen sinds 1871 onderdak aan het Koloniaal Museum en de zetel der Maatschappij, waar in 1877 het Museum van Kunstnijverheid bij kwam. Aangezien beiden musea, vooral in de beginfase, nog geen grote collectie in hun bezit hadden, was het delen van dit pand geen probleem. Daarnaast zorgde de verhuizing van De Rijks Verzameling in 1885 van Haarlem naar het Rijksmuseum te Amsterdam voor de nodige beschikbare zalen. Pas in 1913 had het Museum van Kunstnijverheid beschikking over alle zalen in het Paviljoen door de verplaatsing van het Koloniaal Museum naar Amsterdam.

Figuur 8: Paviljoen Welgelegen, Haarlem. Door Arpels & Gabriels & C, Amsterdam 1820-1850 (Landelijk Bureau De Maatschappij).

Van al deze ruimte maakte het Museum van Kunstnijverheid dankbaar gebruik. Onder leiding van Otto van Tussenbroek, toenmalige directeur, werden zalen opnieuw ingericht en elke vorm van nijverheid kreeg zijn eigen plekje. De objecten werden minder dicht op elkaar geplaatst en de hoeveelheid objecten die tegelijkertijd tentoongesteld werden, nam af. Door deze verdeling kwamen de objecten beter uit, in tegenstelling tot de vroegere indeling van overvolle (stijl-)kamers (Figuur 9). Daarnaast kreeg het museum zelf een lichtgekleurd interieur; alles om de objecten volledig in het middelpunt te

Figuur 9: Interieur Museum van Kunstnijverheid, Paviljoen Welgelegen, Haarlem, 1890 (foto: <https://noord-hollandsarchief.nl/beelden/beeldbank/detail/d3f36dad-8ecf-4a1a-b2e2-1986a29f5c86>).

Figuur 10: Tentoonstelling van aesthetisch uitgevoerde gebruiksvoorwerpen, middenzaal/entree, 1919 (foto: RKD/archief Van Tussenbroek).

kunnen zetten (Figuur 10).¹⁵ Deze ontwikkeling, van overvolle kamers naar lichte ruimtes, paste volledig bij de ontwikkelingen in musea van toen.

Ondanks alle ruimte koos de NMNH er toch voor om nog een gebouw aan het Paviljoen te bouwen. Dit gebouw was bestemd voor de School voor Bouwkunde, Versierende Kunsten en Kunstambachten. Deze school, geopend in 1883, diende voor het onderwijs voor kunstnijverheid.¹⁶ Hier werden mannelijke en later ook vrouwelijke adolescenten opgeleid door vooraanstaande kunstenaars en werklieden op het gebied van kunstnijverheid. Tijdens de lessen werden de objecten die in het Museum lagen gebruikt als inspiratie. Het kwam ook zeker voor dat de creaties van de studenten tentoongesteld werden in het Museum. Dat de School en het Museum nauw met elkaar verbonden waren, ondanks dat ze ieder hun eigen bestuur hadden, is hier goed uit op te maken.

2.3 Teloorgang

Voor het Museum van Kunstnijverheid en tevens voor de School voor Bouwkunde, Versierende Kunsten en Kunstambachten was uiteindelijk de tijd van teruggang aangebroken, al had niemand dat in die tijd verwacht. Rond de eeuwwisseling was de invloed en populariteit van het Museum namelijk op zijn toppunt. Het Museum ontving regelmatig giften, in de vorm van geld of objecten, van particulieren en bedrijven. Daarnaast deed de Gemeente Haarlem sinds deze tijd ook een duit in het zakje door een subsidie van fl. 500,- per jaar.¹⁷ Zelfs in de Staatsbegroting werd rekening gehouden met het Museum waarbij maar liefst fl. 10.000,- werd uitgetrokken voor de uitbreiding ervan.¹⁸

Vooraf na het vertrek van het Koloniaal Museum, hadden de School en vooral het Museum van Kunstnijverheid vrij spel in het Paviljoen. De uitbreiding maakte het Museum nog populairder en de bezoeken van de Departementen van De Maatschappij namen in grote mate toe. Ook onder de Nederlandse bevolking groeide de naamsbekendheid en het aantal bezoekers werd met het jaar groter, waarvan toenmalig Koningin-moeder Emma van Waldeck-Pyrmont een regelmatige bezoeker was (Figuur 11).¹⁹ De tentoonstellingen werden vlot achter elkaar gewisseld en zorgden voor een blijvende belangstelling voor het Museum en de School. Het ging het Museum voor de wind.

Figuur 11: 'Herinnering aan het bezoek van Hare Majesteit de Koningin-Moeder aan het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem, op 25 Juli 1903. Moment-opname bij het vertrek.' (NHA toegangsnr. 3231, inv.nr. 45).

In 1922 werd de Raad van het Museum uit zijn droom geholpen. Toen werd namelijk bekend gemaakt dat de jaarlijkse subsidie van de Gemeente Haarlem, die intussen gestegen was naar fl. 2000,-, wederom fl. 500,- zou gaan bedragen. Toenmalige directeur Otto van Tussenbroek (Figuur 12) besloot om op te stappen na het horen van dit bericht. Het nieuws dat Van Tussenbroek zou vertrekken, na alle hervormingen onder zijn leiding, stuitte velen tegen de borst. Als gevolg ontving het Museum massaal steunbetuigingen en geldgiften voor het behoud van het Museum en Van Tussenbroek bedacht zich. Hij bleef.²⁰

Figuur 12: Museumdirecteur Otto van Tussenbroek, in het museum. Haarlem ca. 1920.

Het duurde echter niet lang voordat hij zich weer bedacht. In 1923, slechts een jaar later, diende Van Tussenbroek alsnog zijn ontslag in.²¹ Het Museum was in een neerwaartse spiraal terechtgekomen waarbij het aantal bezoekers terugliep en daarmee ook de inkomsten. De mensen die het jaar daarvoor te hulp geschoten waren met royale giften, konden dat niet blijven doen en de druk om te bezuinigen vanuit het Rijk nam toe.²² Het Museum en de School, die ondertussen eenzelfde bestuur hadden gekregen met twee begrotingen, begonnen steeds dieper in de schulden te komen. Daarnaast begon de Gemeente Haarlem openlijk haar twijfels over het belang van het Museum voor de stad Haarlem uit te spreken.²³

Het jaar 1924 belooft dan ook niet veel goeds. Dit werd versterkt door het gerucht dat op dat moment de ronde begon te doen:

*‘In den loop van het jaar kwam aan het bestuur ter oore, dat bij de Regeering plannen in overweging waren het Paviljoen en het Schoolgebouw aan hunne tegenwoordige bestemming te onttrekken en in te richten als Provinciaal Gouvernementsgebouw. Bleek al spoedig, dat aan de bestemming van het schoolgebouw niet zou worden geraakt, ten aanzien van de voornemens der Regeering met betrekking tot het Paviljoen is tot op het oogenblik, waarop dit verslag wordt uitgebracht, geen zekerheid verkregen’.*²⁴

Een jaar later leek het Museum de dans te kunnen ontspringen omdat het Bestuur van de Provincie van de Gemeente Haarlem een aanlokkelijk aanbod kreeg. De Provinciale Staten kregen de beschikking over een gratis stuk grond aan de Kinderhuissingel waar het nieuwe Provinciehuis gebouwd kon worden. Dit hield in dat het Museum en de School voorlopig nog in het Paviljoen Welgelegen konden blijven, maar de onzekerheid bleef aanhouden. Het bestuur van beide instellingen besloot om niets meer te ondernemen, in afwachting van de beslissing van de Provinciale Staten.²⁵

In 1926 werd de onzekerheid bevestigd: het Museum en de School moesten hun prachtige pand verlaten om ruimte te maken voor het Bestuur van de Provincie. Een groot deel van de objecten werd geveild onder het mom dat deze meer kunst dan kunstnijverheid representeerden. Zij konden gemist worden en de collectie die overbleef, zou voldoende zijn voor een nieuw museum. De opbrengst van de veilingen werd gebruikt voor de verhuizing en de inrichting van het nieuwe gebouw. Welk gebouw dit zou zijn, stond nog niet vast, al deden de geruchten van het gebruik van de Vleeshal (figuur 13) op de Grote Markt te Haarlem de ronde.²⁶

Figuur 13: Vleeshal aan de Grote Markt, Haarlem, 1930 (foto: NHA Fotocollectie Bedrijf Openbare Werken te Haarlem).

Het Museum bleef zich nog een paar jaar vastklampen aan het idee dat een nieuwe locatie binnenkort beschikbaar zou zijn om daar het Museum weer nieuw leven in te kunnen blazen. De onderhandelingen over het in gebruik nemen van de Vleeshal bleven aanhouden, waar in de tussentijd een groot deel van de collectie in de kelder opgeborgen lag. Het Museumbestuur en de Gemeente Haarlem

bleken echter niet tot een overeenkomst te kunnen komen en in 1934 werd het Museum officieel opgeheven.

De collectie werd opgesplitst in kleinere verzamelingen die (in bruikleen) geschonken werden aan musea. Een ander deel werd te koop aangeboden en het laatste deel werd in bewaring gehouden door de NMNH totdat de beslissing over het oprichten van een nieuw museum genomen werd.²⁷ Een definitief besluit is nooit gevormd. Tot vandaag de dag is De Maatschappij in het bezit van een grote verzameling objecten die al meer dan een eeuw geleden in het Museum van Kunstnijverheid tentoongesteld werd.

Conclusie

In de inleiding werd aangegeven welke vragen in dit onderzoek centraal stonden: Waar komen deze objecten vandaan? Hoe zijn ze in het bezit gekomen van De Maatschappij en waarom?

Het antwoord op de eerste vraag is gebleken uit het onderzoek door te kijken naar de schenkers van de objecten. Hieruit bleek dat deze vaak lid waren van De Maatschappij en nauwe banden onderhielden met invloedrijke mensen en bedrijven. Door wereldtentoonstellingen te bezoeken en relaties aan te gaan met andere kunstnijverheid musea binnen en buiten Nederland, kon de collectie in omvang toenemen.

Door de oprichting van het Museum van Kunstnijverheid in 1872 is de verzameling dus ontstaan. Naast de leden, hebben het bestuur, de conservatoren en netwerken van dit Museum gezamenlijk de objecten verzameld. Tijdens het onderzoek is gebleken dat veel van deze objecten traceerbaar zijn (Zie bijlagen). Ze zijn aangeschaft of aan het Museum geschonken. De aanschaffingen konden grotendeels plaatsvinden door de geldbedragen die het Museum regelmatig ontving.

Toch blijft van een deel van de collectie de herkomst onbekend omdat gegevens ontbreken. Door zeer beknopte omschrijvingen, is het niet altijd mogelijk geweest om objecten met zekerheid hieraan te kunnen linken. Van deze objecten kan dus niet vastgesteld worden op welke wijze ze in het bezit van De Maatschappij zijn gekomen, al staat het wel vast dat ze in het Museum van Kunstnijverheid tentoongesteld zijn.

Ondanks dat het Museum van Kunstnijverheid in 1934 definitief opgeheven werd, heeft het bestuur er duidelijk voor gekozen om een deel van de collectie te behouden. Het oprichten van een nieuw museum werd niet uitgesloten en met het behouden deel kon dit ideaalbeeld gerealiseerd worden. Hierom is De Maatschappij vandaag de dag nog steeds in het bezit van deze objecten. Het is namelijk duidelijk geworden dat een definitieve beslissing over het voortbestaan van collectie nog nooit genomen is.

Nu de rijke en boeiende geschiedenis blootgelegd is, is het nadenken over de continuering van de collectie op de agenda gekomen. Hierbij komen alternatieven zoals verkoop en behoud aan de orde, maar dat is in dit rapport niet van toepassing. Wel is het kenbaar maken van de toekomstdoelen die de erfgoedcommissie hanteert van belang.

Zo komt langzaam maar zeker het volgende jubileumjaar van De Maatschappij in zicht met zijn 250-jarig bestaan in 2027. Naar aanleiding van dit lustrum is de wens ontstaan om een (online) catalogus te publiceren waar de collectie van De Maatschappij centraal staat. Als gevolg komen de leden oog in oog te staan met de bijzondere en onderbelichte geschiedenis van De Maatschappij.

Voordat dit gerealiseerd kan worden, moeten de nodige handelingen verricht worden. Zo is de fotografie van de objecten belangrijk, maar dienen ook de teksten bij de objecten geschreven te worden. Daarnaast is het goed mogelijk om verder onderzoek te doen naar de schenkers van de objecten om van hen een beter beeld te krijgen. Voor de realisatie van een goed eindproduct zijn dit noodzakelijke stappen. Hier krijgt De Maatschappij echter wel wat voor terug: de komende generaties kunnen van het materiële erfgoed van De Maatschappij blijven genieten.

Bijlagen

Figurenlijst

- **Titelblad:** Pak (habit à la française), anoniem, 1775-1785, Rijksmuseum.
- **Figuur 1:** Voorbeeld van een archiefstuk in het Noord-Hollands Archief (Foto: eigen foto) — Pagina 9.
- **Figuur 2:** ‘Groep antiek gekleede poppen, voorstellende Friesche kindermeid, bakerkind en drie kinderen van verschillende leeftijd.’ (Foto: stijlkamer in het Museum van Kunstnijverheid ca. 1890-1910. NHA toegangsnr. 3231, inv.nr. 45) — Pagina 10.
- **Figuur 3:** Mes met zilveren heft, Friesland ca. 1400-1950, 30,4 cm (BK-BR-326, [datering van] Rijksmuseum) — Pagina 11.
- **Figuur 4:** Vleugelglas op platte voet, Murano Venetië ca. 1550-1650, 15,5 x 18,3 cm (BK-BR-285, Rijksmuseum) — Pagina 12.
- **Figuur 5:** Bord. Engeland ca. 1850-1875, 2,6 x 21 cm (BK-BR-322, Rijksmuseum) — Pagina 13.
- **Figuur 6:** Ronde doos met goudlak, Japan ca. 1775-1800 (AK-BR-367, Rijksmuseum) — Pagina 13.
- **Figuur 7:** Fragment zijdeweefsel, Engeland 1735, 62,5 x 20 cm (BK-BR-406-A, Rijksmuseum) — Pagina 13.
- **Figuur 8:** Paviljoen Welgelegen, Haarlem. Door Arpels & Gabriëls & C, Amsterdam 1820-1850 (Landelijk Bureau De Maatschappij) — Pagina 14.
- **Figuur 9:** Interieur Museum van Kunstnijverheid, Paviljoen Welgelegen, Haarlem, 1890 (foto: <https://noord-hollandsarchief.nl/beelden/beeldbank/detail/d3f36dad-8ecf-4a1a-b2e2-1986a29f5c86>) — Pagina 15.
- **Figuur 10:** Tentoonstelling van aesthetisch uitgevoerde gebruiksvoorwerpen, middenzaal/entree, 1919 (foto: RKD/archief Van Tussenbroek) — Pagina 15.
- **Figuur 11:** ‘Herinnering aan het bezoek van Hare Majesteit de Koningin-Moeder aan het Museum van Kunst-nijverheid te Haarlem, op 25 Juli 1903. Moment-opname bij het vertrek.’ (NHA toegangsnr. 3231, inv.nr. 45) — Pagina 16.
- **Figuur 12:** Museumdirecteur Otto van Tussenbroek, in het museum. Haarlem ca. 1920 — Pagina 17.
- **Figuur 13:** Vleeshal aan de Grote Markt, Haarlem, 1930 (foto: NHA Fotocollectie Bedrijf Openbare Werken te Haarlem) — Pagina 18.
- **Figuur 14:** Kleine wereldglobe in stukken. (Foto: Landelijk Bureau) — Pagina 21.

Overzicht van geraadpleegde werken

Literatuur

- Bierens de Haan, J., *Van Oeconomische Tak tot Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel 1777-1952* (Haarlem 1952).
- Hooper-Greenhill, E., *Museums and the Interpretation of Visual Culture* (New York 2000).
- Noordegraaf J., 'From Study Gallery to Showroom', in *Strategies of Display* (Rotterdam: Museum Boijmans van Beuningen, 2004), 22-83.
- Rijksdienst voor de Monumentenzorg, *Jaarboek Monumentenzorg 2001. Interieurs belicht* (Zeist 2001).

Bronnen

- Landelijk Bureau De Maatschappij (LBDM), Rijswijk, bibliotheek. Nederlandsche Maatschappij ter bevord. van Nijverheid. Tijdschrift ter bevord. van Nijverheid IVe reeks deel II (1878).
- LBDM, bibliotheek. Nederlandsche Maatschappij ter bevord. van Nijverheid. Tijdschrift ter bevord. van Nijverheid IVe reeks deel V (1881).
- LBDM, bibliotheek. Nederlandsche Maatschappij ter bevord. van Nijverheid. Tijdschrift ter bevord. van Nijverheid IVe reeks deel VI (1882).
- LBDM, bibliotheek Nederlands. Maatschappij ter bev. van Nijverheid. Tijdschrift ter bev. van Nijverheid (1889).
- LBDM, bibliotheek. Nederlandsche Maatschappij ter bevord. van Nijverheid. Tijdschrift ter bevord. van Nijverheid (1892).
- LBDM, bibliotheek. Nederlandsche Maatschappij ter bevord. van Nijverheid. Tijdschrift ter bevord. van Nijverheid (1902).
- LBDM, bibliotheek. Maatschappij van Nijverheid. Tijdschrift van Nijverheid (1906).
- LBDM, bibliotheek. Maatschappij van Nijverheid. Tijdschrift van Nijverheid (1922).
- LBDM, bibliotheek. Tijdschrift der Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel (1923).
- LBDM, bibliotheek. Tijdschrift der Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel (1924).
- LBDM, bibliotheek. Tijdschrift der Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel (1925).

- LBDM, bibliotheek. Tijdschrift der Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel (1926).
- LBDM, bibliotheek. Tijdschrift der Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel (1931).
- Noord-Hollands Archief Haarlem (NHA), Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel te Den Haag (toegangsnr. 609), inv.nr. 562, f 9. Stukken betreffende het bruikleen van de Maatschappij aan het Stedelijk Museum te Amsterdam van objecten uit de collectie van het Kunstinijverheidsmuseum te Haarlem, alsmede aan het Drents Museum te Assen, 1985-1987.
- NHA, Vereeniging tot Beheer van het Museum van Kunstinijverheid en de School voor Bouwkunde, Versierende kunsten en Kunstambachten te Haarlem (toegangsnr. 3231), inv.nr. 19, f 1. Stukken betreffende de reorganisatie van het museum en andere stukken over het algemeen beheer. 1923-1934. Nota betreffende de collectie van en de belangstelling in het Museum van Kunstinijverheid in de laatste jaren, overgelegd door den heer G. P. Tierie, tijdelijk conservator april 1931.
- NHA, Toegangsnr. 3231, inv.nr. 12, f 28-29, 34. Kroniek van het Museum van kunstinijverheid en de daaraan verbonden school, opgemaakt in 1890 en vervolgd tot 1935.

Websites

- F. Huygen, <https://www.designhistory.nl/2019/het-museum-van-kunstinijverheid-in-haarlem-1917-1927/> (2018). Geraadpleegd op 10 februari 2019.
- <https://noord-hollandsarchief.nl/bronnen/archieven?mivast=236&mizig=210&miadt=236&micode=609&milang=nl&miview=inv2#inv3t1>. Inleiding archieftoegang Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel te Den Haag. Geraadpleegd op 2 maart 2019.
- <https://www.archieven.nl/nl/zoeken?mivast=0&mizig=210&miadt=236&miaet=1&micode=476&minr=2196973&miview=inv2>. Overzicht van het Rijksmuseum en rechtsvoorgangers te Amsterdam. Geraadpleegd op 10 februari 2019.
- <https://www.tropenmuseum.nl/nl/themas/geschiedenis-tropenmuseum>. Geraadpleegd op 11 mei 2019.

Noten

¹ <https://noord-hollandsarchief.nl/bronnen/archieven?mivast=236&mizig=210&miadt=236&micode=609&mi-lang=nl&miview=inv2#inv3t1>. Inleiding archieftoegang Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel te Den Haag. Geraadpleegd op 2 maart 2019.

² <https://noord-hollandsarchief.nl/bronnen/archieven?mivast=236&mizig=210&miadt=236&micode=609&mi-lang=nl&miview=inv2#inv3t1>. Inleiding archieftoegang Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel te Den Haag. Geraadpleegd op 2 maart 2019.

³ <https://www.tropenmuseum.nl/nl/themas/geschiedenis-tropenmuseum>. Geraadpleegd op 11 mei 2019.

⁴ Landelijk Bureau De Maatschappij (LBDM), Rijswijk, bibliotheek. Nederlands. Maatschappij ter bev. van Nijverheid. Tijdschrift ter bev. van Nijverheid (1889) 2.

⁵ LBDM, bibliotheek. Nederlandsche Maatschappij ter bevord. van Nijverheid. Tijdschrift ter bevord. van Nijverheid IVe reeks deel II (1878) 114.

⁶ LBDM, bibliotheek. Nederlandsche Maatschappij ter bevord. van Nijverheid. Tijdschrift ter bevord. van Nijverheid (1892) 6.

⁷ J. Noordegraaf, 'From Study Gallery to Showroom', in *Strategies of Display* (Rotterdam: Museum Boijmans van Beuningen, 2004), 22-83.

⁸ Rijksdienst voor de Monumentenzorg, *Jaarboek Monumentenzorg 2001. Interieurs belicht* (Zeist 2001) 50-51.

Noord-Hollands Archief (NHA), Vereeniging tot Beheer van het Museum van Kunstnijverheid en de School voor Bouwkunde, Versierende kunsten en Kunstambachten te Haarlem (toegangsnr. 3231), inv.nr. 19, f 1. Stukken betreffende de reorganisatie van het museum en andere stukken over het algemeen beheer. 1923-1934. Nota betreffende de collectie van en de belangstelling in het Museum van Kunstnijverheid in de laatste jaren, overgelegd door den heer G. P. Tierie, tijdelijk conservator april 1931.

⁹ E. Hooper-Greenhill, *Museums and the Interpretation of Visual Culture* (New York 2000) 2.

¹⁰ LBDM, bibliotheek. Nederlands. Maatschappij ter bev. van Nijverheid. Tijdschrift ter bev. van Nijverheid (1889) 2.

¹¹ LBDM, bibliotheek. Nederlandsche Maatschappij ter bevord. van Nijverheid. Tijdschrift ter bevord. van Nijverheid IVe reeks deel V (1881) katern 1, 147.

¹² J. Bierens de Haan, *Van Oeconomische Tak tot Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel 1777-1952* (Haarlem 1952) 132.

¹³ LBDM, bibliotheek. Nederlandsche Maatschappij ter bevord. van Nijverheid. Tijdschrift ter bevord. van Nijverheid IVe reeks deel VI (1882) katern 1, 212.

¹⁴ <https://www.archieven.nl/nl/zoeken?mivast=0&mizig=210&miadt=236&miaet=1&micode=476&minr=2196973&miview=inv2>. Overzicht van het Rijksmuseum en rechtsvoorgangers te Amsterdam. Geraadpleegd op 10 februari 2019.

¹⁵ F. Huygen, <https://www.designhistory.nl/2019/het-museum-van-kunstnijverheid-in-haarlem-1917-1927/> (2018). Geraadpleegd op 10 februari 2019.

¹⁶ J. Bierens de Haan, *Van Oeconomische Tak tot Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel 1777-1952* (Haarlem 1952) 133.

¹⁷ LBDM, bibliotheek. Nederlandsche Maatschappij ter bevord. van Nijverheid. Tijdschrift ter bevord. van Nijverheid (1902) 298.

¹⁸ LBDM, bibliotheek. Maatschappij van Nijverheid. Tijdschrift van Nijverheid (1906) 516.

¹⁹ NHA, Toegangsnr. 3231, inv.nr. 12, f 28-29, 34. Kroniek van het Museum van kunstnijverheid en de daaraan verbonden school, opgemaakt in 1890 en vervolgd tot 1935.

²⁰ LBDM, bibliotheek. Maatschappij van Nijverheid. Tijdschrift van Nijverheid (1922) 42.

²¹ Ibidem. Tijdschrift der Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel (1923) 299.

²² Ibidem (1924) 233.

²³ F. Huygen, <https://www.designhistory.nl/2019/het-museum-van-kunstnijverheid-in-haarlem-1917-1927/> (2018). Geraadpleegd op 11 februari 2019.

²⁴ LBDM, bibliotheek. Tijdschrift der Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel (1924) 232.

²⁵ Ibidem (1925) 190.

²⁶ Ibidem (1926) 252.

²⁷ Ibidem (1931) 146.